

O'YIN FAOLIYATINING SHAXS SHAKLLANISHIDA PSIXOLOGIK O'RNI

ISMOILOVA MAFTUNA

NAMANGAN VILOYATI CHUST TUMANI 7- SONLI

DAVLAT IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB INTERNATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif o'yinning bola xayotidagi ahamiyati, o'yinning bolaga psixik, fiziologik va ma'naviy ozuqa berishi, o'yin orqali bola hayotga moslashishi dunyoqarashining o'sishi, muloqoting boyishi bilan bog'liq ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'z: muhit, o'yin, obraz, psixika, agressiya muammo, muloqot, mehnat faoliyati

Kishi faoliyati jarayonida irodaviy xatti-harakatlarni amalga oshirar ekan, o'zida o'z shaxsini xarakterlab beradigan va hayoti hamda mehnati uchun juda katta ahamiyatga ega sifatlarni hosil qiladi. Ayrim xususiyatlar kishini yanada faol qiladi. Bu o'yindir. Kattalar va tengdoshlarning ta'siri asosan faoliyatda amalga oshiriladi. Bolalarning faoliyatini tashkillashtirib kattalar o'yin sujeti, rasmlar to'g'risida maslahat va ko'rsatmalar beradilar. Bolalarni tasvirlangan odamlarning o'zaro munosabati va ishi bilan tanishtiradilar, bolalarning ishi va harakatlariga ham ma'lum talab qo'yadilar, baholaydilar, faoliyat paytida vujudga keladigan qiyinchilik va nizolarni hal qilishga yordam beradilar. O'zaro birgalikdagi faoliyatda bolalar birlashadilar, bolalar jamoasi asosi bo'lgan va uning a'zolarida shaxsni rivojlanishiga yordam beradi- gan o'zaro aloqaga kirishadilar. Shaxsning rivojlanishida o'yin muhim rol o'ynaydi. Kattalar rolini o'z zimmasiga olayotib, ular

faoliyatini va o‘zaro munosabatlarini tasvirlayotib, bola ularga xos bo‘lgan qoida va axloq motivlari bilan tanishadi. Maktab o‘quvchilarini tasvirlayotib, maktabgacha yoshdagi bolalar uzoq vaqt va hafsala bilan zerikarli, bir xil ish bilan shug‘ullanadilar, ya’ni bir xil harflarni bir necha marta ko‘chirish ular uchun qiziqarli emas. Sotuvchi rolini o‘ynayotib, besh yoshli qizaloq o‘z tasarrufidagi pechenyelarni yemaydi, chunki bu xaridorlarga tegishlidir, sotuvchi manfaatlariga zid. Lekin o‘yin davomida erishilgan yutuqlar bolalar tomonidan boshqa sharoitlarga, kundalik xulq-atvorlariga bevosita ko‘chirilishi mumkin deb o‘ylash noto‘g‘ri. Shifokor rolda bemor qizga g‘amxo‘rlik qilayotgan bola, o‘yin tugagandan so‘ng shu qizdan, ko‘z yoshlariga ahamiyat bermay o‘yinchoqni tortib olayotganini ko‘pincha ko‘rish mumkin. O‘z zimmasiga rol olish tufayli bolalar ma’lum xulq-atvor motivlari, kattalar harakati, hissiyotlari bilan tanishadilar. O‘yin bolalarni faqat mazmuni, tavsirlanadigan rollari tomoni bilan tarbiyalamaydi. O‘yin xususida bo‘lgan real munosabatlar paytida, o‘yin mazmunini muhokama qilishda, rollarni, o‘yin materiallarini bo‘lishishda bolalar o‘z o‘rtog‘ining qiziqishlarini inobatga olishni, unga hamdard bo‘lishni, yon berishni, umumiy ishga o‘z hissasini qo‘shishni o‘rganadilar. Bolalar orasida o‘yinni kim tashkillashtirishi yoki o‘tkazishi xususida nizo chiqadi. Bunday nizo sababi, odatda, o‘z reja va harakatlarini muvofiqlashtira olmaslikning natijasidir. Bunday holda yordamga tarbiyachi keladi. O‘yin qancha murakkab bo‘lsa, qatnashchilar soni ko‘p bo‘lsa, mazmuni ular orasida birdamlikni, bog‘liqlikni talab qilsa, tarbiyachini bolalar xulqiga, o‘zaro munosabatlariga, ularning harakatlarini muvofiqlashtirishga bo‘lgan talabi ham shuncha katta bo‘ladi. Shuning uchun o‘yinning murakkabligi bilan maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining rivojlanishidagi ahamiyati ham oshadi. Bunday vaziyatlarda alohida e’tibor, mehr qozongan, tengdoshlari bilan kelisha oladigan, ularning istaklarini hisobga oladigan, tushunmovchiliklarni bartaraf etadigan bolalar bo‘lishi mumkin. Boshqa hollarda esa «yo‘lboshchi» sifatida buyruq berishga intiladigan, boshqalarni bo‘ysundiradigan, buyruq beradigan, jismoniy ta’sir o‘tkazadigan bolalar paydo bo‘ladi. O‘yin orqali bolalar orasida bunday munosabatlarni tashkillashtirish tarbiyachiga bog‘liq. Ular bola shaxsining

rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Zarur paytda tarbiyachi bolalarga o'yin mazmunida yordam beradi, rollar taqsimlanishini tekshirib boradi (ba'zida aralashish kerak bo'ladi), bolalar kelishib harakat qilish- larini kuzatib boradi. Bolalar astasekin oddiy qatnashuvchilardan o'zaro munosabatlar talab qiladigan, bir-birlari bilan ko'proq maslahatlashishga majburlaydigan o'yinlarga o'tishi lozim. O'yin «yo'lboshchilari»ga alohida e'tibor berish zarur. Boshqa bolalar ularga taqlid qilganliklari sababli ularning harakatlarini boshqarish kerak. Bolaning axloq motivlari butun bolalik davri davomida jiddiy o'zgaradi. Maktabgacha kichik yoshdagi bola, his-tuyg'ulari va istaklari ta'sirida harakat qiladi. Ular turli xil sabablar tufayli paydo bo'ladi, bola o'z harakatlari haqida, uni u yoki bu ishni qilishga nima majbur qilganligi haqida o'ziga hisob bermaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bola harakatlarni ko'proq anglagan holda amalga oshiradi. Ko'p hollarda u nega boshqacha emas aynan shunday ish qilganini zehni bilan tushuntirib beroladi. Uch yoshli bola tovuqlarga donni ularning hamma yoqdan yugurib kelib bir yerda to'planishlarini va cho'qilab yeyishlarini ko'rish uchun bersa, olti yoshli bola buni onasiga uy ishlarida yordam bo'lsin deb qiladi. Bularga asoslanib, butun maktabgacha yoshga xos bo'lgan va bola xulqiga katta ta'sir ko'rsatuvchi motivlarni bir necha turlarga ajratish mumkin. Bu birinchi navbatda bolalarning kattalar dunyosiga qiziqishi, ularni kattalardek harakatlarga intilishi bilan bog'liq. Bolani katta yoshli odamga o'xshash xohishi mazmunli- rolli o'yinlar orqali amalga oshiriladi. Bunday xohish ko'pincha bolani kundalik hayotda u yoki bu talabni bajarishiga erishish quroli sifatida foydalaniladi. «Sen katta bolasan, kattalar o'zi kiyinadi» deyish, bolani mustaqil harakat qilishga undaydi. «Kattalar yig'lamaydi» degan gap bola ko'z yoshini tutishi uchun kuchli turtki bo'ladi. Bolalar xulqida doim namoyon bo'ladigan motivlarning yana bir guruhi bu o'yin, o'yin jarayonining o'ziga bo'lgan qiziqish bilan bog'liq motivlardir. Bu motivlar o'yin faoliyatini egallash mobaynida yuzaga keladi va kattalardek harakat qilish ishtiyoqi bilan chatishib ketadi. O'yin faoliyatidan chetga chiqqan holda ular bolani butun axloqini yo'lga soladi va maktabgacha yosh davrining qaytarilmas o'ziga xosligini yuzaga keltiradi. Har qanday ishni bola o'yinga

aylantirishi mumkin. Kattalar bola jiddiy mehnat bilan band va qunt bilan biron nimani o'rganayapti deb o'ylagan paytda, bola aslida o'zi xayolida vaziyat yaratib o'ynayotgan bo'ladi. Masalan, psixologik tadqiqot vaqtida bolalarga to'rt predmet tasviridan (odam, sher, ot va arava) «ortiqchasini» ajratish so'raldi. Bolalar sherda to'xtadilar va o'z tanlovlarini shunday izohladilar: «Amaki otni aravaga qo'shadi va haydab ketadi, sher unga nimaga kerak bo'ladi? Sher uni o'zini ham, otni ham yeb qo'yishi mumkin, uni hayvonot bog'iga jo'natish kerak». Kichik va o'rta bog'cha yoshidagi bola xulqida kattalar va boshqa bolalar bilan ijobiy munosabatlar o'rnatish va ularni saqlab qolish motivlari katta ahamiyatga ega. Bola atrofdagilar bilan yaxshi munosabatda bo'lishni xohlaydi, bu bola uchun juda zarurdir. Kattalarning erkalatishlariga, ma'qullashlariga, maqtoviga erishish xohishi bola xulqining asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Bolalarning ba'zi harakatlarini shu xohish bilan izohlash mumkin. Kattalarning ijobiy munosabatiga intilish bolani ular fikri va baholari bilan hisoblashishiga, ular tomonidan o'rnatilgan axloq qoidalarini bajarishga majbur qiladi. Kuchi haqida berilgan savolga, bola albatta kuchliman, hattoki «filni» ko'tara olaman, deb javob beradi. O'z shaxsiyatini namoyon qilishga intilish ayrim hollarda injiqlik va qaysarlik kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar injiqliklari uch yoshli bolalarning krizis paytida uchraydigan negativizmni juda ham eslatadi. Injiqliklar ko'pincha bolaga bu davrda noto'g'ri yondashuv, yuzaga kelgan salbiy munosabatlarning oqibati hisoblanadi. Lekin injiqlikning psixologik tabiati «krizis» shaklidan farq qiladi. Krizis paytida bola o'z mustaqilligiga qat'iy ishonitirmoqchi bo'ladi. Injiqlik esa barchaning e'tiborini o'ziga qaratish, kattalardan «ustun» kelish usulidir. Bolalar ko'p hollarda o'z savollariga javobni kutmaydilar va oxirigacha eshitmaydilar, katta yoshli odamning gapini bo'lib, yangi savolga o'tib ketadilar. Faqatgina unga o'rgatuvchi, turli xil bilimlarni yetkazuvchi, shu bilan birga savollarga asosli va tushunarli tarzda javob beruvchi kattalar ta'siri ostida, bola asta-sekinlik bilan atrof-muhitga ko'proq qiziqishni, yangi narsalar haqida bilishga intilishni boshlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M.G. Davletshin, Sh. Do'stmuhamedova, M. Mavlonov, S. To'ychiyeva. Yosh davrlari va pedagogic psixologiya (o'quv-metodik qo'llanma). TDPU, T.: 2004.
2. Z. Nishanova. Bolalar psixodiagnostikasi. TDPU nashriyoti. Toshkent 1998.
3. M. Rasulova, D. Abdullayeva, S. Oxunjonova. Bolalarning maktabga psixologik tayyorligi. Toshkent. 2003.